

МІСЦЕ І РОЛЬ БІБЛІОТЕК У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

УДК 004.65:021-028.27(477):090.1

Володимир Попик,

д-р іст. наук,

генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Створення фундаментальної електронної бібліотеки «Україніка» як складник формування національного гуманітарного інформаційного простору

Розглянуто історичні передумови та сучасні завдання й проблеми формування на базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського фундаментальної електронної бібліотеки «Україніка», що має поєднати комп'ютерні бази національної бібліографії з цифровою книжковою та рукописною колекціями, зібранням сучасних електронних документних ресурсів.

К л ю ч о в і с л о в а: електронні ресурси, цифрова бібліотека, національна бібліографія, національна книжкова і рукописна колекція, україніка.

Формування фундаментальних електронних бібліотечних ресурсів, які б сповна розкривали вітчизняну історико-культурну спадщину, сучасний етап розвитку України, а також наш, український, погляд у майбутнє, належить нині до кола першочергових завдань розгортання національного гуманітарного інформаційного простору, з реалізацією яких не можна більше зволікати.

Про усвідомлення цього науковим, бібліотечним співтовариством свідчить поява в українському сегменті мережі Інтернет цілої низки більших чи менших електронних бібліотек, упорядники яких намагаються заповнити прогалини в інформаційному полі. На сьогодні велику наукову електронну бібліотеку джерел і праць з історії України зібрав на своєму веб-сайті Інститут історії України НАН України (адреса в Інтернеті: <http://www.history.org.ua/>). Національна парламентська бібліотека України за участю інших книгозбірень і наукових установ формує електронну бібліотеку «Культура України» (<http://elib.nplu.org>). Підвищеним попитом користуються документи електронних бібліотек, переважно історичного профілю: «Ізборник: Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації» (<http://izbornyk.org.ua/>), «Діаспоріана» (<http://diasporiana.org.ua/>), «EXLIBRIS: українська електронна бібліотека: історія, публіцистика, художня література» (<http://exlibris.org.ua/>). Функціонує й чимало інших, добре відомих електронних бібліотек, зокрема, універсального змісту: «Чтиво» (<http://chtyvo.org.ua>), «Цифрова бібліоте-

ка України» (<http://elib.org.ua/ukraine/>); призначених переважно для фахівців: «Історія України» (<http://www.uahistory.kiev.ua>); «Ukrainian historical library» (<http://www.ukrhistory.narod.ru/>) або покликаних задовольняти інформаційні потреби студентської аудиторії: «Історія та гуманітарні дисципліни» (<http://ukrhistor.at.ua/>). Нарешті, чимало бібліотек формують електронні фонди україніки, доступні, на жаль, лише в їх стінах. Але, зрозуміло, всього цього ще замало. Україна відчутно відстає від інших країн Європи у розгортанні своєї віртуальної національної книжково-документної колекції.

На державному рівні ці питання неодноразово порушувалися, хоча й досить побіжно: частково у «Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів» (2003), «Державній програмі розвитку діяльності Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського на 2005–2010 роки» (2004) та «Державній цільовій національно-культурній програмі створення єдиної інформаційно-бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» (2011). Корінними недоліками останньої є те, що у ній неналежним чином виписані питання її призначення, змістового наповнення, а створення електронної бібліотеки загальнонаціонального значення взагалі пропонується здійснити, по суті, поза системою існуючих бібліотечних установ – на базі МОН України, а згодом – Держінформнауки. Незважаючи на істотні вади, ця програма остаточно й досі не закрита. Час від часу її промоутери наполягають на необхідності передати створювані бібліотечними установами електронні ресурси яко-

мусь «державному підприємству», що має бути організоване спеціально для централізованого забезпечення роботи такої віртуальної бібліотеки. Але такий підхід є нонсенсом і з організаційного, і з правового, і з методичного погляду, він суперечить усій світовій практиці.

Як свідчить зарубіжний досвід, створення фундаментальної національної електронної книжкової і рукописної колекції є природною справою найбільшої, національної бібліотеки кожної країни, насамперед – в силу вичерпної повноти її фондів, або ж консорціуму провідних бібліотек. У багатьох країнах національні електронні книжкові колекції вже давно існують і становлять важливий складник національного інформаційного комплексу. Прикладами можуть бути двохмільйонна «Галліка», заснована Національною бібліотекою Франції ще у 1997 р.; сукупність колекцій Бібліотеки Конгресу США; електронні колекції, зібрані Британською бібліотекою; Російською державною та Російською національною бібліотеками; Президентською бібліотекою імені Б. М. Єльцина. Останні слід обов'язково згадати, адже там представлено багато важливих для українського читача документів.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського нині готова до реалізації цього складного і багатопланового завдання. Якщо бути відвертим, – це наш обов'язок, оскільки НБУВ належить до двадцятки найбільших бібліотек світу, зберігає найцінніші фонди та колекції вітчизняної рукописної і книжкової спадщини. Вона є найбільш підготовленою до цього в Україні – завдяки досвідові, напрацюванням, наявності вже сформованих великих сегментів такої бібліотеки, які належить об'єднати в єдине ціле. Проект створення фундаментальної електронної бібліотеки «Україніка» було презентовано на минулорічному (2013 р.) Конгресі українознавців у Києві. Розгорнуто його пропрацювання на вченій раді НБУВ, у робочих групах ведеться пошук найефективніших технологій його реалізації.

У нинішніх умовах формування електронної бібліотеки «Україніка» має розглядатися як внесок у справу зміцнення української національної ідентичності – це завдання справді державної ваги. Втілення цього проекту у життя, безумовно, сприятиме піднесенню патріотичного самоусвідомлення, реалізації політики національної пам'яті, справі громадянського згуртування.

Особливо необхідно відзначити, що формування електронної «Україніки» зусиллями НБУВ має під собою вагоме дослідницьке науково-ме-

тодичне підґрунтя, сформовану працею кількох поколінь вчених і спеціалістів величезну бібліографічну базу україніки, у т. ч. машинну, електронну. Велике значення має нагромаджений НБУВ досвід створення 5-мільйонного електронного каталогу, репозитарію вітчизняної фахової періодики, колекцій рефератів наукових публікацій та авторефератів дисертацій, нинішнє розгортання на інформаційному порталі Бібліотеки електронних колекцій рукописів, стародруків, сучасної науково-технічної літератури, тематичних електронних зібрань – наукових та науково-аналітичних видань гуманітарного профілю з права, філософії, які загалом вже нараховують сотні тисяч документів.

Слід також наголосити, що сама ідея формування національної рукописної і книжкової колекції «Україніка», як засвідчили дослідження О. С. Онищенка і Л. А. Дубровіної [1–4], В. Ю. Омельчука [5; 6], інших вчених НБУВ, вперше викристалізувалася тут, у нашій бібліотеці, вже при її заснуванні, оскільки, за задумом В. І. Вернадського та його одноподумців, Національна бібліотека України мала реалізувати усі, притаманні зарубіжним національним бібліотекам, функції. До найбільш важливих з них належить збирання національної книжкової колекції та бібліографічного репертуару [1, с. 80]. Зрозуміло, на перших порах йшлося, насамперед, про виокремлення книжкового фонду україніки в його ретроспективному та сучасному розумінні – для реконструкції історичної пам'яті, формування національно-державницької свідомості, забезпечення наукових досліджень.

У фонді «Україніка», як це видно з документів 1919–1922 рр., неодноразово вже згадуваних у науковій літературі, передбачалося систематично збирати:

- 1) усі твори всіма мовами про український народ, де б і коли б він не жив, про територію України та про всі народи, які жили або живуть на цій території (з Кримом включно);
- 2) всі твори українських письменників і діячів незалежно від змісту й мови, всі переклади з української мови чи авторів-українців;
- 3) всі друки українською мовою без огляду на зміст та території, на яких з'явилися; усі друковані матеріали з території України;
- 4) всю зарубіжну літературу, що своїм змістом стосується України в етнографічному, географічному чи державному розумінні;
- 5) всю літературу про події, що мали місце на території України [1, с. 61–89].

Зазначені настанови загалом зберігають своє науково-методичне значення й дотепер. Згодом центр ваги закономірно перемістився на формування українського бібліографічного репертуару, хоча це завдання за радянської влади не вдалося повністю реалізувати. Але вже у перші роки незалежності України це дало поштовх створенню Реєстру національної бібліографії та книжкової україніки у складі баз даних: «Україномовна книга» та «Книга в Україні», які стали основою багатотомних фундаментальних бібліографічних покажчиків [7; 8].

У сучасних умовах можливість ґрунтувати електронну «Україніку» на системоутворюючій основі Реєстру національної бібліографії книжкової україніки є принципово важливою. Саме у цьому полягає якісна відмінність започаткованого НБУВ всеохопного проекту «Україніка» від багатьох цікавих, корисних, але – все-таки – досить фрагментарних за своїм змістом українських електронних бібліотек.

НБУВ прагне створити ресурс, який з часом міг би найбільш повно охопити весь широкий діапазон рукописної та друкованої літератури про Україну, її територію, народ, історію, культуру, суспільно-політичне життя, науку, освіту – від часів далеких до сьогодення і одночасно представив би погляд українців у майбутнє, що є принципово важливим.

Сучасні системи навігації дають змогу тематично виокремити практично всі розділи електронної «Україніки» на основі як оцифрованих документів, так і інших видань, вже наявних у електронних версіях. Здавалося б, питання полягає лише у фінансовому й технічному забезпеченні переходу до планомірного «нанизування» електронних версій документів на базову основу електронної бібліографії. Однак, варто наголосити на необхідності інтеграції проекту електронної «Україніки» у загальний інформаційний контекст сучасного етапу розвитку українського суспільства. Слід виходити з того, що новітня інформаційна парадигма визначає пріоритетність розбудови, насамперед, ресурсів актуальних, швидко поповнюваних відповідно до реальних запитів суспільства: сфер освіти, науки, культури, економіки, державного управління. Можливість «асиметричного» упорядкування ресурсів, що складаються з різних тематичних блоків, відкриває шлях їх невинного нарощування, насамперед, на найважливіших «точках зростання».

З цього погляду, на особливу увагу заслуговує

визначення того, чого нашому національному інформаційному просторові нині найбільше бракує. Необхідно усвідомлювати, що його нинішні неповнота, «розірваність», фрагментарність містять у собі серйозні кризові загрози, є сприятливим середовищем для розвитку соціальних, політичних, етнокультурних та етноконфесійних конфліктів. Не менш важливим є сприяння зміцненню інформаційної безпеки України, її реального інформаційного суверенітету як основи забезпечення політичної, інтелектуальної й культурної незалежності, протидії зовнішнім дестабілізуючим інформаційним впливам на свідомість громадян.

Зокрема, перед упорядниками «Україніки» стоїть завдання подолати відчутну зорієнтованість українського інформаційного ринку на російські електронні ресурси. Нині вони є дуже важливими для нас, але вітчизняне минуле, сьогодення й майбутнє, всі світові надбання необхідно пізнавати і осмислювати за українськими джерелами, власними ресурсами, які дають адекватне українському національному самоусвідомленню бачення проблем.

Важливо також виходити з економічної ефективності заходів, що здійснюються. Наприклад, небажано спрямовувати першочергові зусилля на оцифрування документів, які можуть перетворитися на майже невикористовувану читачами частину електронного фонду, тобто на омертвілий, заморожений капітал. Ми, на жаль, не такі багаті, щоб охопити все одразу.

На наш погляд, першочерговим є, безумовно, розкриття інтелектуальних надбань, створених співвітчизниками у боротьбі за утвердження й розвиток української національної ідеї, її збагачення, здобуття незалежності і розбудову державності. Прикро, що величезний масив цієї літератури поки що залишається доступним переважно фаховому науковому співтовариству. Хоча з ним має ознайомитися значно ширший освічений громадянський загал.

Не менш актуальним є широке представлення в електронному просторі загальної панорами наукової, суспільно-політичної та культурологічної думки в її історичному поступі; знакових пам'яток української мови й літератури; персоналій провідних достойників нації. Особливо динамічно необхідно рухатися у напрямі електронної публікації історіографічної спадщини України й сучасної історичної літератури. Але, зрозуміло, не слід нині повторювати того, що вже зроблено у цьому плані Інститутом історії України НАН України, Національною істо-

ричною та іншими бібліотеками. Проте, суттєво доповнювати їх здобутки конче потрібно. У першу чергу, варто зосередитися на представленні цифрових версій порівняно менш відомих праць і документальних публікацій, а також досліджень сучасних вчених з регіонів України та українського зарубіжжя, зрозуміло, за їх згодою.

Одночасно, варто продовжити публікацію спадщини й сучасних напрацювань вітчизняної філософської, етнологічної, соціологічної, футурологічної і, особливо, правової й державницької думки, значно менш представлених сьогодні в електронному інформаційному просторі. Все це повинно створити у віртуальному просторі суму знань про Україну. Повноправною частиною електронної «Україніки» мають стати й науково-аналітичні праці, що публікуються Службою інформаційно-аналітичного забезпечення НБУВ (СІАЗ), Фондом Президентів України, а також іншими вітчизняними дослідницькими центрами – вони дають змогу глянути на сьогоднішнє і майбутнє України.

Що ж стосується пам'яток старої української рукописної і книжкової спадщини, то тут в якості пріоритетів виступають і ознайомлення широких кіл громадськості з найважливішими пам'ятками, і створення страхового цифрового фонду. Крім того, національна рукописна й книжкова спадщина вкрай важлива для репрезентації культури України як нашим співвітчизникам, так і всьому світові – зокрема, у Світовій бібліотеці, в «Європіані».

Окремою проблемою є представлення найціннішої частини історичного газетного фонду. Вже нині НБУВ оцифровані знакові для минулого української преси газети за багато років. Стратегією Бібліотеки у цьому напрямі повинно бути, почасти, самостійне сканування фонду, але дедалі більшою мірою – пошук спонсорів.

Для НБУВ принципово новим, інноваційним за своїм значенням, напрямом формування віртуальної україніки є створення електронних баз даних, архівів. Йдеться про низку тематичних колекцій спеціалізованих фондів, нову версію електронного архіву В. І. Вернадського, «Український національний біографічний архів»; реферативну базу української наукової періодики, майже чверть якої за своїм тематичним спрямуванням належить до сфери українознавчих досліджень.

Нарешті, обов'язком НБУВ є якомога повніше оприлюднення сучасних напрацювань у галузі створення репертуару української книги, бібліографічних покажчиків, довідників, каталогів,

путівників фондами, біобібліографій, власних наукових збірників, монографічних досліджень, зокрема, в їх історичній ретроспективі.

Отже, загалом йдеться про нові уявлення широти діапазону і змістового наповнення україніки, які відповідають сучасним інтелектуальним і духовним потребам суспільства. Про створення ресурсу, далекого від «антикварності», який би зосереджував комплекс знань про нашу Батьківщину, її минуле, сучасне і майбутнє.

Коло проблем, які доведеться вирішувати на цьому шляху, є досить широким. Розв'язання багатьох з них пов'язане з новими організаційними і правовими підходами, наприклад, започаткуванням роботи онлайн-читальних залів, налагодженням віддаленого запису і обслуговування читачів, дистанційного інформаційного забезпечення потреб науково-дослідних установ, навчальних закладів.

Проблемою проблем є забезпечення інтеграції в електронну «Україніку» документів середини ХХ – початку ХХІ ст., які підпадають під дію законодавства про захист інтелектуальної власності. Цілком зрозуміло, що її не можна розв'язати адміністративними методами. Тому НБУВ орієнтується на вирішення цих завдань винятково в межах, окреслених світовим і вітчизняним законодавством про авторське право, а також практикою: на основі угод з авторами і видавництвами, за допомогою правового врегулювання доступу читачів до фондів інших онлайн-бібліотек.

Розгорнутий НБУВ проект не є короткостроковим. Ми розглядаємо його в контексті тривалої планової роботи Бібліотеки з формування її електронних ресурсів, які, зрозуміло, за своїм змістом є набагато ширшими від самої «Україніки». Переконані, що реалізація такого масштабного, комплексного проекту сприятиме досягненню нової якості вітчизняного гуманітарного інформаційного простору. Він допоможе більш впевнено заявити про Україну і у європейському, і у світовому бібліотечно-інформаційному просторі. Адже, не варто забувати, що інформаційний портал НБУВ належить до числа досить «розкручених», широко відомих не лише на Батьківщині, але й за її межами. Його щодня відвідують десятки тисяч інтернет-користувачів, половину з них становлять закордонні українці та іноземні громадяни, увагу яких привертає Україна, її суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток, наука і освіта, історія та культура.

Слід особливо наголосити, що НБУВ високо цінує здобутки, пов'язані з формуванням електронної україніки інших бібліотек – і системи Міністерства культури України, і системи Міністерства освіти і науки України. Ми не протиставляємо свої зусилля іншим. НБУВ виступає за те, щоб реалізувати всі можливості координації і кооперації зусиль, за те, щоб загальноукраїнський електронний ресурс формувався як розподілений, зі взаємними посиланнями бібліотек на ресурси колег, з урахуванням профілю й цільового призначення книгозбірень, особливостей їх читацької аудиторії.

Однак НБУВ твердо стоїть на тому, щоб найважливіші для освіти, культури, науки, державного управління електронні ресурси формувалися бібліотеками, у процесі їх тісної вертикальної і горизонтальної координації та кооперації роботи, незалежно від їх відомчого підпорядкування, а не кимось поза бібліотечною системою. Це наша принципова позиція, оскільки інші спроби будуть штучними і не матимуть успіху. І тут ми чекаємо розуміння і обстоювання принципових позицій з боку Міністерства культури України і всього бібліотечного співтовариства.

Широке представлення електронної україніки в інформаційному просторі, безсумнівно, матиме велике значення для утвердження власної, вітчизняної, заснованої на патріотичному спрямуванні, національної інтелектуальної традиції, самостійної рецепції світового і вітчизняного поступу, сприятиме збагаченню уявлень української і зарубіжної громадськості про Україну як важливого складника глобального цивілізаційного поступу,

розкриє її оригінальний внесок у творення цінностей світової цивілізації і культури, інтелектуальний і духовний прогрес людства.

Список використаних джерел

1. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – 337 с.
2. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1941–1964. – К., 2003. – 357 с.
3. Дубровіна Л. А. М. П. Василенко та В. І. Вернадський як фундатори Національної бібліотеки Української держави // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.). – К., 1998. – С. 185–198.
4. Дубровіна Л. А. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського в 1918–1998 рр.: основні етапи розвитку // Бібл. вісн. – 1998. – № 5. – С. 5–18.
5. Омельчук В. Ю. Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки // Бібл. вісн. – 1995. – № 5. – С. 3–13.
6. Омельчук В., Устиновський Д. Національна бібліографія України – пріоритетний напрям наукової діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Бібл. вісн. – 2011. – № 2. – С. 3–10.
7. Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1798–1923 : Бібліогр. покажч. / Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського; редкол. : О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. – У 3 т. – К., 2003.
8. Книга в Україні, 1861–1917 : матеріали до репертуару української книги / НАН України, НБУВ; наук. ред. В. Ю. Омельчук. – К., 1996–2012. – Вип. 1–15 : «А – Сю».

Стаття надійшла до редакції 10.11.2014 р.

UDC 004.65:021-028.27(477):090.1

Volodymyr Popyk,

doctor of sciences in History, Director General of V. Vernadskyi National Library of Ukraine

CREATING OF BASIC ELECTRONIC LIBRARY «UKRAINICA» AS A PART OF FORMING OF NATIONAL HUMANITARIAN INFORMATION SPACE

Historical background and current tasks and problems of creation at the Vernadskyi National Library of Ukraine Fundamental Digital Library «Ukrainica» which is to combine computer databases of national bibliographies, digital books and manuscript collections, and collection of modern electronic document resources.

K e y w o r d s: e-resources, digital library, national bibliography, a national book and manuscript collection, Ukrainica.

УДК 004.65:021-028.27(477):090.1

Владимир Попик,

д-р ист. наук, генеральный директор Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

СОЗДАНИЕ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЙ ЭЛЕКТРОННОЙ БИБЛИОТЕКИ «УКРАИНИКА» КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ГУМАНИТАРНОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА

Рассмотрены исторические предпосылки, современные задачи и проблемы формирования на базе Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского фундаментальной электронной библиотеки «Украиника», которая должна объединить компьютерные базы национальной библиографии с цифровой книжной и рукописной коллекциями, собранием современных электронных документных ресурсов.

К л ю ч е в ы е с л о в а: электронные ресурсы, цифровая библиотека, национальная библиография, национальная книжная и рукописная коллекция, украиника.